

В. П. Звонар,

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри управління,
Київський університет імені Бориса Грінченка,

E-mail: v.zvonar@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1300-4791>

Scopus ID: 57221620755;

Л. В. Головки,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник,

відділ проблем формування соціального капіталу,

Інститут демографії та соціальних досліджень

імені М. В. Птухи НАН України,

E-mail: holovko_lilia@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3372-764X>

Взаємодія форм соціального капіталу у структурі мереж громадянського суспільства: управлінський аспект

Стаття присвячена відображенню специфіки співвідношення основних форм соціального капіталу у структурі мереж громадянського суспільства, зокрема тих, які стосуються функціонування сфер благодійності та волонтерства. Актуальність статті зумовлена зростанням значущості соціального капіталу як ресурсу соціально-економічного розвитку, а також активізацією ролі громадських інституцій як драйверів цього розвитку.

Здійснено розширену класифікацію форм соціального капіталу за критеріями способу формування, інструментами забезпечення, цілями функціонування соціальних мереж громадянського суспільства. Виявлено важливу закономірність розвитку соціального капіталу – волатильність його форм, відносна легкість і безперешкодність їх взаємної конвертації та поєднання. Встановлено, що ця волатильність потребує конструктивного управлінського впливу з метою забезпечення умов для ефективного використання ресурсних переваг соціального капіталу в контексті суспільної консолідації.

Висвітлено основні тенденції розвитку громадського сектору України впродовж останнього десятиліття. Визначено його основні компоненти – благодійні та волонтерські ініціативи, через які реалізується потенціал соціального капіталу. Відображено взаємодію форм соціального капіталу за активної ролі цих ініціатив. Обґрунтовано, що зростання громадської активності сприяло кількісному збільшенню інституційних складових благодійного сектору.

Окреслено трансформації суспільного розвитку через посилення ролі чинника національної єдності у подоланні кризових явищ. Визначено основні фактори впливу на зростання рівня благодійності в Україні порівняно з країнами ЄС. Відмічено, що значне зростання благодійної, а особливо волонтерської активності населення, відбулося після 24 лютого 2022 р. Основними типами волонтерської діяльності є допомога Збройним силам України (ЗСУ), зокрема через можливість донатити, та гуманітарна допомога вимушено переселеним особам. Виявлено значущість фандрейзингових платформ для розвитку е-благодійництва та е-волонтерства серед населення України.

Сформульовано рекомендації щодо гнучкого управління взаємодією форм соціального капіталу для ефективної розбудови сектору благодійної та волонтерської діяльності й використання їх можливостей у контексті протистояння новітнім соціальним та гуманітарним викликам, пов'язаним із повномасштабним вторгненням країни-агресора. Обґрунтовано пріоритетність нового підходу у соціальній політиці – agile-менеджменту, що сприяє зростанню масовості благодійної і волонтерської діяльності й інтеграції форм соціального капіталу.

Ключові слова: форми соціального капіталу, взаємодія, потенціал, громадянське суспільство, активність, благодійність, волонтерство.

Вступ. В умовах безпрецедентних викликів для розвитку та національної безпеки українське суспільство демонструє нову здатність накопи-

чувати й осучаснювати соціальний капітал (СК) нації. Сьогодні як ніколи актуалізується питання щодо глибокого розуміння його природи і структури. Усе більш очевидною у практиці публічного управління та реалізації соціоекономічних

реформ стає необхідність остаточної відмови від сприйняття СК як статичного, неподільного та абстрактного явища (умовної “чорної скриньки”, яку часто однобоко маркують іменниками на кшталт довіри чи солідарності). Виникає потреба детального аналізу й диференціації різноманітних форм цього явища та способів їх ефективного використання для консолідації країни.

Поруч із цим час доводить, що чи не найбільший потенціал щодо нарощування СК має сфера сучасного громадянського суспільства. Саме воно залучає до процесів соціальної капіталізації інших суб’єктів економіки. Посилення ролі його інститутів підвищує і рівень соціальної відповідальності бізнесу, і прозорість публічної влади, і суспільну активність громадян. Взаємозв’язок розмаїття форм СК та специфіки управлінського впливу на функціонування громадського сектору становить значний науково-практичний інтерес.

Мета статті – розкрити специфіку диференціації основних форм соціального капіталу через різницю у принципах організації й управління соціальними мережами громадянського суспільства та з урахуванням сучасних тенденцій розвитку благодійності в Україні.

Матеріали та методи. У роботі використано системний підхід, порівняльний підхід, діалектичний метод, прийоми абстрагування й узагальнення. Інформаційною базою дослідження слугували праці вітчизняних і зарубіжних науковців та експертів, соціологічні й статистичні дані спеціалізованих агенцій та інституцій, у т. ч. міжнародних. Так, напрацювання вчених-класиків П. Бурдьє, Р. Патнема, М. Грановетера та ін. використовувалися для осмислення загальних методологічних підстав диференціації форм СК. Управлінський аспект проблематики використання соціального капіталу відображено крізь призму новітньої методології гнучкого agile-менеджменту. Для аналізу тенденцій взаємодії форм СК у межах сектору благодійності та волонтерства залучалися результати досліджень міжнародного агентства Charities

Aid Foundation (CAF), українських і закордонних соціологічних служб.

Результати та обговорення. Соціальний капітал – багатогранне явище. За результатами узагальнення численних підходів до його трактування можна стверджувати, що його суттю є специфічний стан соціальних відносин, який у комплексний спосіб генерує добробут і можливості розвитку для суспільства загалом і для кожного його члена зокрема. Існування СК обумовлене функціонуванням соціальних мереж, де встановлено високий рівень довіри та солідарності, підкріплені спільними нормами і правилами, а також переконаннями й обов’язками членів цих мереж. Тобто структурною основою СК є соціальні мережі особливого типу. Платформною, на якій вони формуються, є сфера діяльності громадянського суспільства – незалежних як від держави, так і від ринку інституцій, осередок вільної від бюрократичного чи комерційного впливу самореалізації індивідів.

Саме громадянське суспільство створює умови для максимального прояву просоціальних настанов та цілеспрямованої соціальної активності окремих індивідів. Через пасіонарне залучення осіб у цю сферу та актуалізацію їх відповідальності перед спільнотою громадська активність викликає появу структур соціального капіталу.

Від особливостей організації соціальних мереж, що лежать в основі СК та формуються індивідами у сфері громадянського суспільства, залежить різноманіття форм соціального капіталу. Соціальні мережі концептуально різняться найперше за такими критеріями, як рівень формальності, напрям та міцність внутрішніх зв’язків [1]. Крім того, за ознаки диференціації необхідно взяти також спосіб їх формування мереж, ступінь їх однорідності (щільності), цілі та характер функціонування, а також інструментарій, який при цьому використовується (табл. 1, складено авторами).

Таблиця 1

Диференціація форм соціального капіталу

Критерій виокремлення (ознака соціальних мереж)	Форми соціального капіталу	
Рівень формальності внутрішніх зв’язків	Формальний	Неформальний
Напрямок внутрішніх зв’язків	Горизонтальний	Вертикальний
Рівень міцності внутрішніх зв’язків	Слабкий	Сильний
Спосіб формування	Інституціоналізований	Випадковий
Щільність	Об’єднуючий (відкритий)	Зв’язуючий (закритий)
Цілі функціонування	Сервісний	Реципієнтний
Характер функціонування	Продуктивний	Непродуктивний
Інструменти забезпечення функціональності	Цифровий	Контактний

Перша ознака визначає диференціацію формального та неформального СК. Громадянське суспільство містить цілу низку формувань з різним ступенем формалізації відносин між членами – від родинних спільнот або сусідських комун, від спонтанних об'єднань пасіонаріїв до професійних і складно організованих добровільних асоціацій із чітким внутрішнім регламентом функціонування та задекларованою місією на кшталт громадських чи благодійних організацій, фондів, соціальних підприємств тощо. Соціальні контакти всередині останніх асоціюються з формальним СК та формальними мережами, це типові ділові та професійні відносини між членами асоціацій чи колегами, між власне асоціаціями як юридичними особами тощо. Натомість неформальні зв'язки та неформальний СК – це передусім контакти серед друзів, у родинному колі, між сусідів. Формальні мережі важливі насамперед своєю сталістю та високою організаційною спроможністю. Неформальні ж є важливими з огляду на можливості емоційної підтримки та розвитку навичок емпатії [2].

За напрямом внутрішніх зв'язків у соціальних мережах виокремлюють горизонтальну та вертикальну форми СК. Значення горизонтальних мереж для діяльності громадянського суспільства здавна підкреслюється в літературі [3]. Адже громадські структури найчастіше засновані на принципах рівності статусу і владних важелів серед своїх членів. Вертикальні мережі меншою мірою притаманні інституціям громадянського суспільства, об'єднуючи індивідів в асиметричні відносини ієрархії та залежності. Хоча існують специфічні громадські структури, де вертикальна взаємодія домінує (наприклад релігійні організації тощо). Можна узагальнити, що горизонтальні мережі мають вирішальне значення для динамічних видозмін СК (у т. ч. його трансформації в інші види капіталу), тоді як вертикальні мережі спираються на консерватизм, сприяють системному підтримуванию СК, нарощуванню його якості та тривалості.

За міцністю внутрішніх зв'язків соціальних мереж виділяють сильну та слабку форми СК. Перша ґрунтується на особистих регулярних контактах з найближчими родичами та друзями. Іноді сильні мережі отожднюють із власне сутністю СК, зображаючи сім'ю як основу його формування. На противагу цьому слабка форма СК характеризується спорадичними контактами – такими, як зв'язки між невеличкими знайомими особами. Дослідники, які наголошують на важливості горизонтальних контактів, схильні вбачати більший потенціал саме у слабких зв'язках, применшуючи значущість інституту сім'ї для розвитку СК. Більша вага міцним зв'язкам доведена, наприклад, у контексті успішних поведінкових стратегій на ринку праці [4].

За способом формування соціальних мереж можна умовно виокремити інституціоналізовану та випадкову форми СК. Перша складається на основі системи відносин, обумовленої професійними чи соціальними статусами, визначеним та загально визнаним членством у певному співтоваристві. Прикладом можуть слугувати асоціації випускників іменитих університетів чи освітніх програм.

В основі випадкового СК лежить деяка подія чи проблема, що виникла спорадично та вимагає згуртування різнорідних випадкових осіб. Така подія (проблема) раптово ставить кожного окремого індивіда в умови, коли його діяльність чи навіть виживання залежить від його здатності до співпраці з іншими індивідами, а взаємність та довіра стають значною мірою вимушеними. Схожими рисами вирізнялися групи осіб, що самоорганізовувалися для евакуації з територій і громад, окупованих унаслідок російського вторгнення у лютому 2022 року. Ці групи часто формувалися людьми, об'єднаними лише фактом та обставинами перебування у спільному просторі бомбосховища. Розуміючи безперспективність подальшого такого перебування за умови неминучого захоплення громади окупаційними військами, що чинили злочини проти цивільного населення, незнайомі люди виявляли готовність координувати свої дії, максимально демонстрували просоціальні настанови для досягнення спільної мети забезпечення своїх сімей.

За ознакою однорідності (щільності) соціальних мереж розрізняють зв'язуючу та об'єднуючу форми СК [5]. Зв'язуючий СК утворюється в межах деякої щільної соціальної групи з високою однорідністю (у групі осіб, споріднених за певними ознаками – вік, територія проживання тощо). Такі однорідні співтовариства мають ексклюзивну ідентичність. Усередині них зароджується міжособистісна довіра та закріплюється почуття соціальної належності. Зв'язуючий СК, очевидно, співвідноситься з малими (локальними) спільнотами. У часи популярності ідеї класового протистояння цю форму капіталу асоціювали з однорідністю соціальних класів.

Незважаючи на очевидні переваги щільних соціальних спільнот, зв'язуючий СК може мати низку серйозних недоліків, таких як відторгнення та недовіра щодо осіб, які не володіють відповідними ознаками, притаманними членам певної гомогенної групи. Прикладом цього можуть слугувати зв'язки всередині певних етнічних спільнот, члени яких охоче соціалізуються з представниками свого етносу, але неохоче спілкуються за його межами.

На відміну від зв'язуючого, об'єднуючий СК відображає зв'язки між неоднорідними групами (між особами з різними демографічними, географічними чи іншими характеристиками). Такий

СК створює ширші ідентичності та взаємність, не обумовлену фактом спорідненості. Мотивом до взаємності тут постає інтерес у спілкуванні як такий, а не намагання зміцнити ексклюзивний статус своєї групи. Як наслідок, за об'єднуючого СК визрівають передумови для консенсусу у великих (глобальних) соціальних системах. Характерно, що цей консенсус не перекреслює, а навпаки, толерує ексклюзивність локальних соціальних систем зі зв'язуючим СК. Об'єднуючий СК створює основу для взаємного примирення відособлених одна від одної, але гомогенних за структурою, соціальних груп і колективів.

Інколи зв'язуючий та об'єднуючий СК іменують відповідно закритим і відкритим. У цьому є певна логіка, оскільки зв'язуюча форма СК притаманна більшою мірою закритим групам, інтеграція до яких утруднена або неможлива. Тоді як об'єднуючий СК відкриває можливості для такої інтеграції, для спілкування та обміну ресурсами на межі цих груп або поза ними. Об'єднуюча форма СК наче заповнює вакуум довіри і взаємності між суміжними, але непрозорими, соціальними спільнотами

Зв'язуючий та об'єднуючий СК іноді позиціонують також як синоніми відповідно сильних і слабких зв'язків [6], з чим значна частина наукового співтовариства не погоджується. Диференціюючи сильний і зв'язуючий СК, треба мати на увазі, що перший стосується осіб, емоційно близьких між собою, тоді як зв'язуючий СК враховує всього лише ступінь їх взаємної схожості за віком чи іншими рисами і не орієнтується на емоційний контекст. За цим самим принципом слабкий СК залучає осіб без взаємного значущого емоційного зв'язку. Водночас об'єднуючий СК стосується тільки суб'єктів з різними характеристиками та ігнорує силу емоційного зв'язку між ними [7]. Так, типове домогосподарство являє собою мережу сильних родинних емоційно обумовлених зв'язків, проте може демонструвати елементи об'єднуючого СК через значну різницю у віці чи в інших характеристиках його членів (особливо якщо йдеться про міжпоколінне спілкування в одній родині).

За цілями функціонування соціальних мереж можна виокремити сервісну та реципієнтну форми СК. Перша означає об'єднання та солідаризацію членів громадянського суспільства з метою надання послуг для задоволення тих чи інших суспільних потреб чи потреб конкретної соціальної групи. Сюди можна віднести громадські інституції т. зв. публічного блага – благодійні, волонтерські організації, громадські організації, що мають чітку цільову групу, інтересами якої опікуються (молодь, ветерани, особи з інвалідністю тощо). Сюди віднесемо також неформальні ініціативи зі збору коштів або цільової допомоги з боку пересічних

громадян на користь організаціям чи співвітчизникам, зокрема приватні донати на потреби ЗСУ.

Реципієнтні соціальні мережі та відповідна форма СК – це той випадок, коли індивіди гуртуються та обмінюються ресурсами для захисту власних інтересів, для адвокатування колективної позиції у стосунках із третіми особами. Можемо навести як приклад численні формальні чи неформальні об'єднання власників житлової нерухомості (зокрема інвесторів житлових багатоквартирних новобудов, які ставлять за мету контролювати дії забудовника на всіх етапах спорудження житла).

Слід згадати про диференціацію соціальних мереж за характером функціонування. Тут мова йде про продуктивну та непродуктивну форми СК. За продуктивного СК соціальні мережі у звичний спосіб генерують блага для задоволення індивідуальних чи суспільних потреб, причому ці потреби взаємно не протиставляються: зростання добробуту кожного окремого індивіда не перешкоджає зміцненню суспільного добробуту. Радше навпаки, загальний добробут оцінюється як невід'ємна передумова індивідуального у довгостроковій перспективі. Як непродуктивний СК можна визначити сукупність усіх проявів соціальної згуртованості, які є чинниками формування т. зв. антиблаг, що задовольняють егоїстичні деструктивні потреби окремих осіб/груп, водночас наносячи шкоду і їм самим, і суспільству загалом. Непродуктивна форма СК експлуатує соціальні зв'язки, що перешкоджають процвітанню соціуму. Проявами такого СК є, наприклад, відносини, характерні для організованої злочинності. Одна з функцій управління соціально-економічними процесами – недопущення поширення практик застосування непродуктивної форми СК.

За інструментарієм, що використовується для досягнення цілей функціонування соціальних мереж, виокремлюють контактний та цифровий СК. За контактної форми соціальні зв'язки у мережі формуються та відтворюються через безпосереднє живе спілкування. Вона ґрунтується на традиційних способах соціальної комунікації у колективах.

За цифрової форми СК спілкування опосередковане інформаційними технологіями та засобами електронного зв'язку. Як наслідок, колектив зокрема і жива соціальна спільнота загалом втрачають у суспільстві своє значення як форма взаємодії. Колектив може не існувати або формується виключно віртуальний колектив. При цьому викликом для соціального управління є відсутність прямого контакту між особами та колективами, який не дає змоги відносинам персоналізуватися, а людям – максимально обопільно пристосувати свої взаємні реакції. Це може позначитися на якості (щирості) міжособистісної комунікації.

З іншого боку, цифрова форма СК сприяє підвищенню рівня міжкомунікаційної мобільності та

гнучкості, знімаючи обмеження, пов'язані з місцем фізичного перебування. Вона дає змогу розширити доступ до інформаційних ресурсів, зменшити вартість отримання необхідних соціально важливих даних, полегшує інтеграцію індивідів у відповідні групи (здебільшого віртуальні). Завдяки цьому цифровий СК розширює перспективи зміцнення об'єднуючого СК, орієнтованого на безбар'єрне спілкування між різноманітними (неспорідненими) групами та суб'єктами.

Парадоксально, але справедливим є і той факт, що цифрова форма СК стимулює появу дуже специфічних закритих мереж, де паралельно домінує зв'язуючий СК. Особливі кваліфікаційні вимоги (цифрова компетентність) спричиняють небезпеку дискримінації окремих категорій осіб у соціумі. Цифровий СК об'єднує людей, які освоїли новітні інформаційні (мережеві) технології та готові швидко й ефективно використовувати в повсякденному житті ультрасучасні технологічні новинки. Натомість особи з консервативним світосприйняттям та недостатньою технологічною компетентністю опиняються поза парадигмою цифровізації соціуму та соціальних контактів. Вагомим управлінським завданням є мінімізація ризику формування таких закритих мереж.

Встановлення різноманіття форм СК дає змогу виявити важливу закономірність його формування та розвитку. Вона полягає в тому, що форми, яких набуває взаємодія в соціальній мережі громадянського суспільства, є волатильними. За збігу певних обставин вони легко поєднуються, трансформуються і перетікають одна в одну. При чому нерідко такий трансформаційний динамізм проявляється як в межах однієї ознаки диференціації (сильний і слабкий СК), так і щодо різних критеріїв виокремлення форм СК (вертикальний і непродуктивний, цифровий і зв'язуючий тощо). Це робить СК вкрай зручним інструментом соці-

ально-економічного розвитку, демонструє його вагомий потенціал у контексті ефективного регулювання соціальної динаміки та соціальних процесів з метою досягнення балансу соціоекономічних інтересів і реагування на суспільні виклики.

Аналізуючи особливості реалізації зазначених форм СК та їх взаємодії у мережах вітчизняного громадянського суспільства, слід найперше зазначити, що в Україні вже сформувалася стійка мотивація до розвитку громадських інституцій. Громадський сектор нині має велику суспільну довіру. За даними опитування, яке в 2019 році проводив Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва, 50% респондентів були переконані, що громадські формування є потрібними в їхніх містах чи селах (лише 20% опитаних не бачили такої потреби) [8]. Отже, маємо значний потенціал активізації соціального капіталу через ініціативи громадянського суспільства. Передусім ідеться про формальні об'єднання з юридичним статусом, націлені на активізацію формальної та інституціо-налізованої форм СК, – громадські організації, благодійні фонди, молодіжні рухи, органи самоорганізації населення тощо. Основними індикаторами демократичної спрямованості цих перетворень є зростання кількості юридичних осіб за організаційними формами активності населення (табл. 2, за даними Держстату України [9]). Упродовж 2011–2021 рр. у цій сфері сформувалися позитивні зміни, серед яких найбільш помітними є зростання кількості громадських організацій від 55,1 тис. у 2011 р. до 92,4 тис. у 2021 р., а також активізація їх діяльності задля реалізації соціально значущих цілей і завдань.

Надзвичайно велике значення отримує сервісна форма СК через активність благодійних та волонтерських організацій, приватних благодійників. Усі вони відіграють вагому роль в акумуляції фінансових і людських ресурсів, спрямова-

Таблиця 2

Основні організаційні форми активності населення в Україні, 2011–2021 рр.

Роки	Усього юридичних осіб, тис.	з них:	
		громадська організація	благодійна організація
2011	1012,9	55,1	10,1
2013	1067,6	61,9	11,3
2015	1072,9	64,2	13,4
2017	31185,0	75,9	16,8
2018	1235,0	80,5	17,7
2019	1298,4	84,6	18,4
2020	1350,6	88,8	19,1
2021	1395,4	92,4	19,8
2021/2011, рази	1,3	1,6	1,9

них на захист інтересів різних суспільних груп, зокрема соціально незахищених верств населення, учасників та постраждалих через воєнні дії. Розвиток нових видів і форм благодійності потребує від держави впровадження сучасних політико-правових та організаційно-фінансових інструментів підтримки інституційної складової цього сектору. Діяльність благодійних організацій як доказ активізації формальної та інституціоналізованої форми СК доповнює, а в окремих випадках – компенсує роль держави в реалізації соціальних заходів, оскільки остання не завжди є ефективним надавачем послуг унаслідок нестачі бюджетного фінансування, слабкого менеджменту, відсутності узгоджених і скоординованих дій відповідних структур.

Проте особливо вражаючим є позитивне ставлення пересічних членів суспільства до приватної

благодійності, що свідчить про зростання значущості неформальної та об'єднуючої форми СК, коли незнайомі люди здійснюють грошові внески чи об'єднують волонтерські зусилля для спільного подолання кризових явищ у всіх сферах життя. Так, за загальним світовим рейтингом благодійності 2021 року (сформованим на основі даних 2020 року) наша країна зайняла 20 місце серед 114 країн світу. За окремими складовими 21 місце – за здійснення пожертв незнайомцю, 28 місце – за надання коштів на благодійність, 44 місце – за волонтерську діяльність. Упродовж 2010–2020 рр. Україна показала зростання поширеності благодійності (2010 рік – 5%, 2020 рік – 43%), на відміну від низки країн ЄС, серед яких, наприклад, Нідерланди (відповідно 77% і 56%), Швеція (52% і 49%), Данія (67% і 46%), Ірландія (72% і 45%), Австрія (69% і 41%), рис. 1 за даними [10; 11; 12].

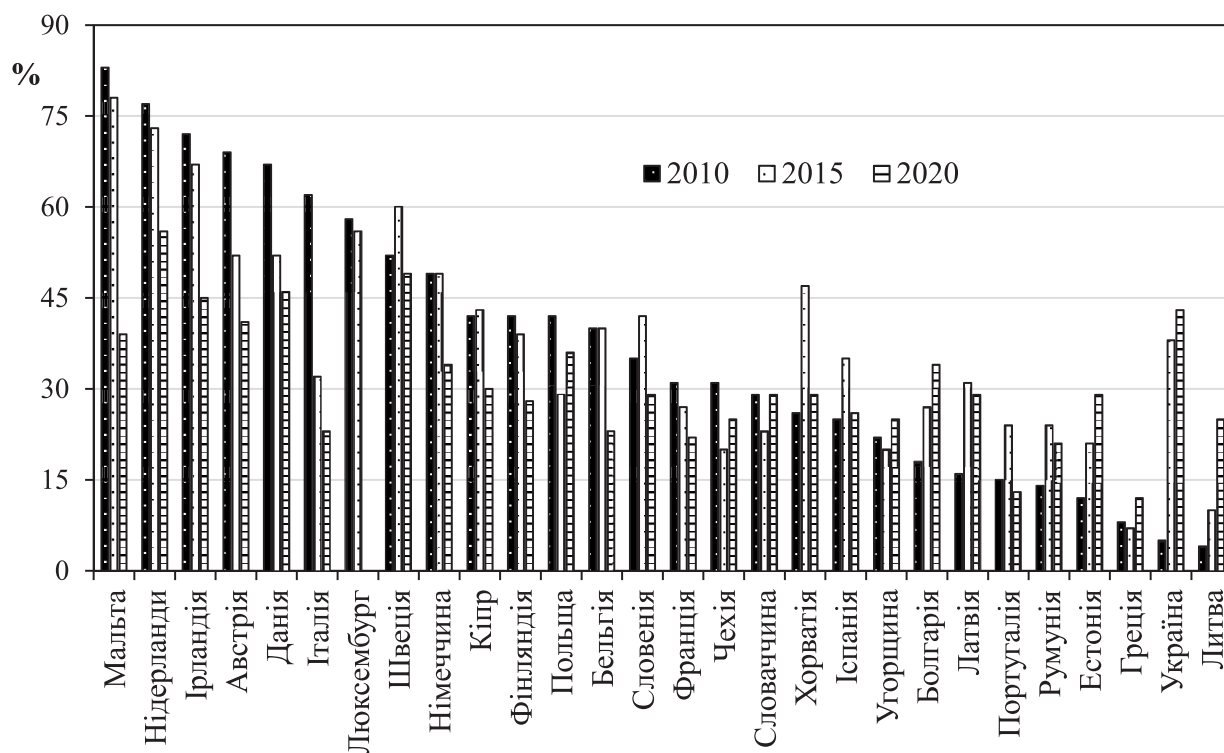

Рис. 1. Частка населення, яке займалося благодійною діяльністю в країнах ЄС та в Україні, 2010, 2015, 2020 рр.

За даними дослідження, яке проводилось Українським центром вивчення громадської думки “Соціоінформ” на замовлення Zagorіy Foundation у 2021 році, поширеність благодійності українці оцінюють високо, її життєву необхідність відзначили 66% респондентів проти 61% у 2019 році. Індекс затребуваності благодійності становив 8,5 балів з 10. Найпоширенішим способом благодійності є фінансові пожертви (58% респондентів). При цьому майже половина (48%) опитаних надавали допомогу важкохворим, дітям-сиротам у дитбудинках та будинках-інтернатах, військовим, малозабезпеченим

особам, передаючи їжу, одяг та ліки. Найбільші частки респондентів здійснювали (26%) чи могли б надати (23%) пожертви у сумі 50–300 грн (рис. 2, за даними [13]). У 2021 році середній розмір пожертви респондентами впродовж трьох місяців становив 785 грн, тобто майже в 1,7 раза більше, ніж у 2019 році (470 грн). Це зумовлено збільшенням запиту на допомогу, покращенням добробуту населення, популяризацією благодійності, підвищенням прозорості діяльності благодійних організацій. Порівняно з 2019 роком, питома вага респондентів, які здійснювали пожертви за останні три місяці у 2021 р. на

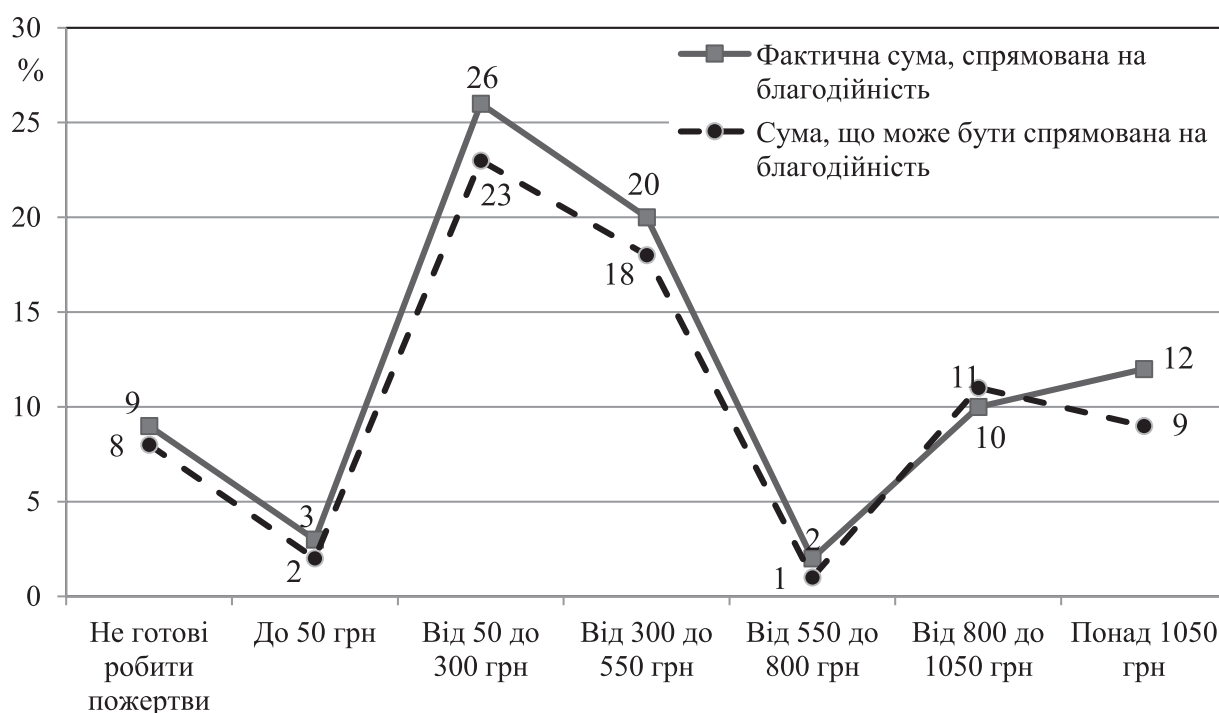

Рис. 2. Частка респондентів, які здійснюють або могли б здійснити пожертви на благодійну діяльність упродовж трьох останніх місяців, 2021 р.

суму від 800 до 1050 грн, зросла на 2%, а понад 1050 грн – на 6%.

За даними дослідження Zagoriv Foundation 2021 року, 67% українців долучалися до благодійності, це на 7% більше щодо 2019 року. Близько третини респондентів долучались до благодійності не рідше одного разу на місяць, ще чверть – принаймні раз на квартал. Упродовж року фінансову допомогу надавали 54% респондентів.

В Україні надзвичайно активізувався розвиток волонтерства, основними напрямками якого є: допомога армії; соціально-побутова робота, допомога в медичних закладах, реабілітаційних центрах; соціальна опіка та захист маломобільних і малозабезпечених категорій громадян; інтеграція молоді у суспільство тощо. Українські волонтери нині мають найбільший досвід військового волонтерства. Значні зміни у розвитку волонтерської діяльності відбулися з 24 лютого 2022 року після повномасштабного вторгнення російських військ. З перших днів війни значно активізувався волонтерський рух по всій країні. Люди, що раніше ніколи не допомагали незнайомцям, почали робити це з почуття гуманності, емпатії, громадського обов'язку. Можна узагальнити, що значущість емоційного контексту благодійної і загалом громадської активності нині неймовірно зростає. Ми стаємо свідками активного поширення сильної форми СК, що встановлює міцний емоційний зв'язок національної ідентичності, єдності цілей між особами різного віку, професійних інтересів, географії проживання.

За даними опитування, проведеного дослідницькою компанією Gradus Research у березні

2022 року у містах України з кількістю мешканців понад 50 тис. осіб у віці 18–60 років, 26% містян залучені до захисної та волонтерської діяльності, допомоги фронту та суспільству, 40% респондентів хотіли б це зробити. Наразі найбільш поширеними типами волонтерської діяльності є підтримка інформаційного спротиву (33%), а також збір необхідних для ЗСУ, територіальної оборони, вимушено переселених осіб речей і коштів (27%). При цьому 33% респондентів волонтерять дві години на добу, 26% – 3–4 години, 16% – 5–10 годин, 10% – понад 10 годин [14].

В останні роки набуває поширення е-благодійність та е-волонтерство, що говорить про активізацію цифрової форми СК. Вона не має на меті замінити звичні волонтерство та благодійні фонди. Навпаки, цифрове волонтерство сприяє розвитку контактних громадських ініціатив за рахунок розширення соціальних мереж та більшої залученості різноманітних учасників. Воно може бути цікавим для осіб без попереднього досвіду власне волонтерства, але з розумінням цифрових технологій і можливостей інтернету. Віртуальне волонтерство об'єднує різні види діяльності, зокрема збір фінансових і нефінансових ресурсів для певної мети на платформах краудфандингу, розроблення програмного забезпечення та його тестування для потреб соціальних проєктів та ініціатив, громадську журналістику, віддалене керівництво волонтерськими групами тощо.

В умовах війни е-благодійність та е-волонтерство для багатьох громадян стали простим і дієвим способом залишатись у безпеці

(наприклад, перебуваючи за кордоном) і одночасно підтримувати Україну. З метою організації такої підтримки у травні 2022 року було ініційовано державну фандрейзингову платформу UNITED24, яка станом на кінець року акумулювала понад \$ 237 млн у вигляді внесків від громадян 110 країн [15]. Також відомою в Україні та за її межами є платформа державного порталу “Дія” для збору коштів для потреб ЗСУ. Схожий функціонал пропонує і мобільний додаток “Приват24” державного та найбільшого за розмірами активів українського банку “Приватбанк”. Тут можна перерахувати гроші не тільки на військові, а й на гуманітарні цілі.

Низка цифрових волонтерських проєктів спеціалізується на ширшому, ніж фінансове, сприянні перемозі України. Так, мета порталу “Війна&санкції” – інформувати уряди країн-партнерів України та громадян про запроваджені санкції і закликати розширити санкційні списки щодо осіб, які підтримують війну, у тому числі фінансово й інформаційно [16]. А волонтери ініціативи АрміяSOS розробили програмне забезпечення для планування, розрахунків та орієнтування, яке використовують нині у лавах українського війська [17].

Отже, на прикладі благодійності та волонтерської активності бачимо різносторонній розвиток форм СК в українському суспільстві, спостерігаємо їх пластичність та тенденцію до посилення неформальних, сервісно орієнтованих соціальних зв'язків з емоційним контекстом, реалізація яких все частіше опосередковується цифровими технологіями. Важливо забезпечити керованість процесу трансформації та взаємодії цих форм. На нашу думку, управління такою взаємодією має відповідати рівню її гнучкості та пластичності. Тому варто особливо звернути увагу на принципи так званого agile-менеджменту. Agile (еджайл) – це сімейство гнучких методів управління, орієнтованих на динамічну генерацію і швидке впровадження цифрових, виробничих, соціальних та інших ідей і рішень через постійну самоорганізовану взаємодію соціальних суб'єктів. Як підхід до управління процесами і проєктами agile зародився в ІТ-секторі, проте нині виходить далеко за його межі. Цим підходом активно послуговуються, виконуючи поточні та стратегічні завдання у правовій, страховій і фінансовій сферах, а також у публічному управлінні. Реалізація суспільних проєктів на основі agile стала частиною державної політики у багатьох зарубіжних країнах. Своєю чергою громадські активісти рекомендують збагатити принципами agile і алгоритми здійснення соціальної політики. Пріоритетними при цьому є зворотній зв'язок і постійна комунікація з цільовою групою, гнучка реакція на зміни у структурі потреб цієї групи чи на системні зміни можливостей провадити діяльність як таку [18].

Для підвищення керованості трансформацією форм СК, зокрема у сфері благодійності та волонтерства, доцільно застосовувати спеціалізовані фреймворки або управлінські алгоритми методології agile, зокрема підхід, відомий як SAFe (scaled agile framework) – так званий масштабований agile, призначений для великих команд зі значною кількістю різнопрофільних учасників. Такі команди для благодійних чи волонтерських проєктів могли б поєднувати і зусилля приватних благодійників, і досвід різноманітних фондів та організацій, і консультативну участь представників владних інституцій. Одним із вдалих кейсів практичного застосування подібного підходу з метою інтеграції форм СК може слугувати функціонування благодійного фонду Сергія Притули. Цей фонд успішно сполучає експертність професійного фандрайзингу, донати пересічних українців та цільові запити з боку військових [19].

На перспективу для розвитку благодійної діяльності значущим є також реформування податкової системи. Зокрема, актуальним є внесення змін до Податкового кодексу щодо оподаткування благодійної діяльності та регулювання гуманітарної допомоги. Важливо зменшити тиск на отримувача благодійної допомоги, тобто звільнити малозахищених осіб, яким надається допомога, від податку на доходи фізичних осіб, створити додаткові стимули для осіб, які донатять, а також для компаній, які здійснюють благодійні пожертви.

Значущими є вивчення та адаптація досвіду Німеччини щодо класової системи оподаткування, яка ґрунтується на використанні територіального чинника. Залежно від доходів фізичної особи і розвитку території встановлюється податковий клас з відповідними категоріями, для яких визначено різний рівень податкового збору, а також список визначених соціальних послуг. Наразі це стосується деокупованих територій, для яких має бути проведено оцінювання нанесених руйнувань, і територій, на яких не велися бойові дії та які не були тимчасово окупованими й не мають значних пошкоджень від ракетних обстрілів.

Потрібен новий закон про гуманітарну допомогу відповідно до євростандартів. Для підвищення дієвості слід максимально автоматизувати режим оформлення митних гуманітарних вантажів, без тривалих очікувань дозвільних розпоряджень від Міністерства соціальної політики України. Крім того, пріоритетним є реформування соціальної сфери через розширення прав благодійних організацій на рівні держави. Тобто вони виконуватимуть функцію держави на основі принципу субсидіарності.

У контексті розбудови громадянського суспільства вертикальні зв'язки мають формуватися і діяти знизу вгору, за принципом “гроші ходять

за людиною”. Адже зі зростанням кількості вимушено переселених осіб збільшується категорія малозабезпечених, які потребують першочергової допомоги, насамперед щодо надання тимчасового житла. Концепція людиноцентризму, зміцнення місцевого самоврядування, залучення громадських активістів до створення й надання якісних соціальних послуг, синергія відносин між державою, місцевими волонтерськими угрупованнями та громадськими благодійними організаціями є підґрунтям для відновлення громад та України в цілому.

Висновки та рекомендації. Соціальний капітал є основним засобом досягнення суспільної згуртованості, ключовим фактором розвитку суспільства. Він існує у багатьох формах, обумовлених характеристиками й особливостями функціонування соціальних мереж громадянського суспільства. Вказані форми є принципово різними, проте вони активно взаємодіють між собою, можливим є їх взаємне проникнення і сполучення. Продуктивними результатами цієї взаємодії є благодійність та волонтерство, значення яких у сучасній Україні зростає. Вони

поступово стають невід’ємною складовою громадської активності пересічних громадян. Найбільш поширеними формами благодійності серед українців незалежно від вікової категорії залишаються грошові й речові пожертви. Серед головних адресатів допомоги українців наразі домінують військові, внутрішньо переселені особи, особи з інвалідністю. Взаємодія форм соціального капіталу у сфері громадянського суспільства, зокрема за напрямками благодійності та волонтерства, потребує специфічного управлінського підходу, який підпорядкував би процес взаємодії і взаємного перетікання множини продуктивних форм СК суспільним цілям – наближенню перемоги України, пом’якшенню гуманітарних наслідків збройної агресії країни-окупанта, активізації резервів розвитку вітчизняної соціальної політики. У цьому контексті корисними можуть виявитися принципи agile-менеджменту – новітнього управлінського напрямку, орієнтованого на гнучке реагування системи управління на поточні виклики. Також слід особливу увагу приділити аспектам податкового регулювання благодійності та волонтерства.

References

1. Ferlander, S. (2007). The Importance of Different Forms of Social Capital for Health. *Acta Sociologica*, 50 (2), 115–128. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0001699307077654>
2. Newton, K. (1997). Social Capital and Democracy. *American Behavioral Scientist*, 40, 575–586. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0002764297040005004>
3. Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/j.ctt7s8r7>
4. Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360–1380. Retrieved from <https://doi.org/10.1086/225469>
5. Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America’s Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6 (1), 65–78. Retrieved from <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
6. Lin, N. (2012). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815447>
7. Ferlander, S. (2003). The Internet, social capital and local community. *Thesis or Dissertation*. Retrieved October 7, 2022 from <http://hdl.handle.net/1893/3187>
8. Hromadianske suspilstvo v Ukraini: pohliad hromadian [Civil society in Ukraine: the view of citizens]. (2019). *Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation*. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan> [in Ukrainian].
9. Statistical Yearbook of Ukraine 2020. (2021). *State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020_e.pdf
10. The World Giving Index 2010. (2010). Charities Aid Foundation. www.cafonline.org. Retrieved October 7, 2022 from <https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/worldgivingindex28092010print.pdf>
11. CAF World Giving Index 2015. A global view of giving trends. (2015). Charities Aid Foundation. cafamerica.org. Retrieved October 7, 2022 from http://cafamerica.org/wp-content/uploads/1755A_WGI2015_Report_WEB_V2_FINAL.pdf
12. CAF World Giving Index 2021. A global pandemic special report. (2021). Charities Aid Foundation. www.cafonline.org. Retrieved May 26, 2022 from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf
13. Blahodiinist ochyma ukrainciv 2021 [Charity through the eyes of Ukrainians 2021]. (2021). *zagoriy.foundation*. Retrieved May 26, 2022 from <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/01/blagodiinist-ochyma-ukrayinciv-u-2021-1.pdf> [in Ukrainian].

14. Nastroi ukrainsiv ta dii pid chas povnomasshtabnoi viiny Rosii z Ukrainoiu [Ukrainians' moods and actions during Russia's full-scale war with Ukraine]. (2022). *Gradus Research*. Retrieved May 26, 2022 from https://gradus.app/documents/207/CitizensInWar_GradusKSE_31032022_ua_oHf97oA.pdf [in Ukrainian].
15. United24. The initiative of the President of Ukraine. *Official Fundraising Platform of Ukraine*. Retrieved December 20, 2022 from <https://u24.gov.ua/>
16. The main database of sanctions that were imposed after Russia's attack on Ukraine. *War & Sanctions*. Retrieved December 20, 2022 from <https://sanctions.nazk.gov.ua/en/>
17. Improving Ukraine's Defense Capabilities Since 2014. *ArmySOS*. Retrieved December 20, 2022 from <https://armysos.com.ua/>
18. Holovko, L., & Zvonar, V. (2022). The provision of social services to internally displaced persons in the communities of Ukraine. *Transformation of economy, finance and management in modern conditions*. (pp. 295–309). Riga: Baltija Publishing. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-220-3-18> [in Ukrainian].
19. *Serhiy Prytula Charity Ffoundation*. Retrieved December 20, 2022 from <https://prytulafoundation.org/en/>

V. P. Zvonar,

*DSc in Economics, Senior Researcher,
Professor of Management Department,
Borys Grinchenko Kyiv University,
E-mail: v.zvonar@kubg.edu.ua
ORCID 0000-0003-1300-4791
Scopus ID: 57221620755;*

L. V. Holovko,

*PhD in Economics, Senior Researcher,
Senior researcher of the Department of social capital formation issues,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
E-mail: holovko_lilia@ukr.net
ORCID 0000-0002-3372-764X*

Interaction of Social Capital Forms in the Structure of Civil Society Networks: Managerial Aspect

The relevance of the article's topic is due to the growing importance of social capital as a resource for socio-economic development, as well as the intensification of the role of civil society institutions as drivers of this development. The article explains the specifics of the interrelation of the main forms of social capital in the structure of civil society networks, in particular those related to the functioning of charity and volunteer sectors.

The article provides an expanded classification of forms of social capital according to the criteria of the way of formation, tools, and goals of functioning of social networks of civil society. An important pattern of social capital development is revealed, the essence of which is the volatility of social capital forms, the easing of their mutual conversion and combination. It is argued that this volatility requires constructive managerial influence to ensure conditions for the effective use of the resource advantages of social capital in the context of social consolidation.

The main trends in the development of the civil sector of Ukraine over the past decade have been identified. Its main components are defined as charitable and volunteer initiatives, through which the potential of social capital formation is realized. The interaction of forms of social capital with the active role of these initiatives has been discussed. It is argued that the growth of civil activity has contributed to the quantitative increase in the institutional components of the charity sector. The transformations of social development due to the strengthening of the role of the national unity factor are determined. The main factors of influence on the growth of the level of charity in Ukraine in comparison with the EU countries are determined. It has been noted that a significant increase in charitable, and especially volunteer, activity of the population occurred after February 24, 2022 – the date of full-scale Russian invasion. The main types of volunteer activity have been defined as: assistance to the Armed Forces (in particular, due to the opportunity to donate), humanitarian assistance to forcibly displaced persons. The importance of fundraising platforms for the development of e-philanthropy and e-volunteerism among the population of Ukraine has been revealed.

Recommendations for flexible management of the interaction of forms of social capital for the effective development of the charitable and volunteer sector and the use of their capabilities in the context of confronting the latest social and humanitarian challenges associated with the full-scale invasion of Russia are formulated. The use of a priority new approach in social policy, in particular agile management, which contributes to the growth of charitable and volunteer activities and the integration of forms of social capital, is substantiated.

Key words: *forms of social capital, interaction, potential, civil society, activity, charity, volunteering.*

Бібліографічний опис для цитування:

Звонар В. П., Головка Л. В. Взаємодія форм соціального капіталу у структурі мереж громадянського суспільства: управлінський аспект. *Статистика України*. 2023. № 1. С. 92–102.

Doi: 10.31767/su.1(100)2023.01.09

Bibliographic description for quoting:

Zvonar, V. P., & Holovko, L. V. (2023). Vzaiemodiia form sotsialnoho kapitalu u strukturi merezh hromadianskoho suspilstva: upravlinskyi aspekt [Interaction of Social Capital Forms in the Structure of Civil Society Networks: Managerial Aspect]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 1, 92–102.

Doi: 10.31767/su.1(100)2023.01.09 [in Ukrainian].